

Fitna in the Qur

فتنه در قرآن

همه از غربال رد نمی شوند

محبوبه ابراهیمی

اشاره

واژه «فتنه» عموماً تداعی گر سلسله تدابیر و اقداماتی است که به منظور ایجاد تفرقه و نفاق میان دو فرد و یا اجتماع انجام می شود. بر این اساس می توان اقدامات داخلی و خارجی در راستای به هم زدن وحدت دینی و ملی افراد جامعه را «فتنه» نامید که به آشوبگری و تخریب می انجامد. قرآن کریم به عنوان جامع ترین کتاب آسمانی، بی شک از این واژه بی بهره نبوده و از این رو «فتنه» و مشتقات آن در قرآن، قابل جست و جو و بررسی می باشد. گفتار پیش رو به بررسی مصادیق «فتنه» در قرآن و راهکارهای این معجزه نبوی در برخورد با فتنه و فتنه گران می پردازد.

فتنه در فرهنگ زبان فارسی کاربرد فراوان دارد و به معنای امتحان کردن، آزمودن، گمراه کردن، ضلالت، اختلاف میان مردم، آشوب، محنت و عذاب است.^۱ در روض الجنان، فتنه این گونه معنا شده است: «اصل فتنه» امتحان باشد و آزمایش و آن بلیت [بلاهایی] که باطن آدمی به آن پیدا شود را فتنه خوانده و خصلتی و حالتی که به پدید آمدن آن، مردمان به یکدیگر ظلم کنند.^۲ علاوه بر این، اصل واژه فتنه به معنای گداختن طلا در آتش به منظور جدا کردن خالصی‌ها و ناخالصی‌هاست.^۳

این واژه در قرآن نیز دارای معانی متعدد است که در یک جمع‌بندی کلی می‌توان پنج عنوان آزمایش؛ عذاب و یا اسباب عذاب؛ ایجاد فساد و نفاق؛ بلا و شرک به خدا را معانی کلی فتنه در قرآن نامید. در تمامی موارد کاربرد فتنه در قرآن، به ویژه در آن‌جا که متضمن معنی آزمایش است، معنای گداخته شدن طلا به منظور جدا شدن خوبی آن از ناخوبی به نحوی گنجانده شده است. از سوی دیگر گاهی فتنه در قرآن در جایگاهی استعمال می‌شود که به فعل صادره از سوی خداوند نسبت داده شده و در این موارد دارای حکمت و تدبیر الهی است و معمولاً با معنای آزمایش همراه است. در مواردی فتنه به اعمال بندگان نسبت داده شده که مورد مذمت پروردگار است. به هر تقدیر در هر دو صورت، با یکی از معانی پنج‌گانه مذکور مطابقت دارد.

فتنه به معنای آزمایش و امتحان الهی

«در قرآن کریم [فتنه با بیست گونه استعمال، شصت بار تکرار شده و کمتر از یک چهارم آن به طور مشخص معنای آزمایش دارد].^۴ گاه فتنه به معنای آزمایش و گاه به معنای اسباب آزمایش به کار رفته است. قرآن کریم سه چیز را فتنه و وسیله آزمایش معرفی می‌کند:

۱. اموال و فرزندان

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ [انفال / ۲۸]؛ و بدانید که اموال و اولاد شما وسیله آزمایشند.
 إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ [تغابن / ۱۵]؛ جز این نیست که اموال و اولاد شما وسیله آزمایشند.

۲. شر و نیکی

وَتَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً [انبیاء / ۳۵]؛ و با خیر و شر شما را امتحان می‌کنیم.

«در روایت است که علی علیه السلام بیمار شد. دوستانش عیادتش کردند. پرسیدند: یا امیر المؤمنین حالت چطور است؟ فرمود شر است. گفتند: این کلام بسزوا را شما نیست. فرمود: خداوند می‌فرماید: وَتَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً پس خیر؛ تندرستی و ثروت است و شر؛ بیماری و فقر است.»^۵

۳. بعضی وسیله آزمایش بعضی دیگر

وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً [فرقان / ۲۰]؛ و بعضی از شما را وسیله

آزمایش بعضی دیگر قرار دادیم. وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ [انعام / ۵۳]؛ و این چنین بعضی از آن‌ها را با بعضی دیگر آزمودیم.

در آیات متعدد دیگری نیز فتنه به معنای آزمایش استعمال شده است.

برخی از این موارد عبارتند از:

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً [مذثر / ۳۱]؛ مأموران دوزخ را جز فرشتگان قرار ندادیم و تعداد آن‌ها را جز برای آزمایش کافران معین نکردیم.

سپاق آیه شهادت می‌دهد بر این که مردم بعد از شنیدن آیه قبل که درباره عدد خازنان دوزخ بوده، درباره خازنان بگومگو کرده‌اند، در نتیجه آیه نازل شد.^۶

وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمَلَكِئِنِ بِبَابِ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يَظُنُّونَ أَنَّ هَارُوتَ وَمَارُوتَ إِلَّا فِتْنَةٌ [مذثر / ۱۰۲]؛ و آنچه را به دو فرشته هاروت و ماروت در بابل نازل شده یاد می‌دادند و آن دو ملک به هیچ‌کس چیزی نیاموختند؛ مگر آن‌که به او می‌گفتند که کار ما فتنه و امتحان است.

وَإِنْ أَدْرَى لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ [انبیاء / ۱۱۱]؛ و من نمی‌دانم شاید این ماجرا آزمایشی برای شماست.

لِيَجْزِلَ مَا يَلْقَى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ [حجج / ۵۳]؛ تا این که خداوند القای شیطان را از مونی برای آن‌ها که در قلبشان بیمار است، قرار دهد.

إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ [قمر / ۲۷]؛ ما «ناقه» را برای آزمایش آن‌ها می‌فرستیم.

وَحَسْبُوا إِلَّا تَكُونُ فِتْنَةً فَعَمُوا وَصَمُوا [مائده / ۷۱]؛ و گمان کردند آزمایشی در کار نیست، در نتیجه کور و کر شدند.^۷
 فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ إِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مَّا قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ [زمر / ۴۹]؛ آنسان چنین است که وقتی گرفتار می‌شود ما را می‌خواند و همین که نعمتی به او ارزانی می‌داریم، می‌گوید این از علم خودم به دست آمده، لیکن همین نعمت، فتنه و آزمایش اوست.

وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتْنَاهُ فَاسْتَعْفَرَ رَبَّهُ [ص / ۲۴]؛ داوود فهمید که ما با این صحنه او را آزمودیم، پس طلب آمرزش کرد.

إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ [صافات / ۶۳]؛ ما آن (شجره زقوم) را برای ستمکاران مایه آزمایش قرار دادیم.

وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرْتَابُكَ إِلَّا فِتْنَةً [اسراء / ۶۰]؛ ما آن رؤیایی که به تو نشان دادیم فقط برای آزمایش مردم بود.

فَنَجِّنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا [طه / ۴۰]؛ و نجات دادیم از غم و امتحانت کردیم امتحانی دقیق (در خطاب به حضرت موسی علیه السلام)

در تمامی موارد مذکور، بحث‌های مفصل تفسیری و شأن نزول هر یک بیان شده که جای تأمل دارد؛ زیرا هر یک از این موارد که به معنای آزمایش و یا اسباب آزمایش می‌باشند، بی‌شک در زندگی

در این مواردی که فتنه به معنای آزمایش در قرآن استعمال شده است، مورد جالب توجهی وجود دارد که در آن خداوند آب را فتنه معرفی می‌کند.

و رنج‌هایی است که در آن مشاهده می‌شود.^{۱۰}

فتنه به معنای عذاب یا اسباب عذاب اخروی

در مورد استعمال فتنه به معنای عذاب و یا اسباب آن، چنین آمده است: «اگر فتنه در مورد ماده محسوس به کار رود، به معنای سوزاندن آتش (عذاب اخروی) است، چنان که نقره و طلا را برای جدا شدن خالصی از ناخالصی می‌سوزانند.»^{۱۱} براین اساس در مواردی در آیات قرآن، فتنه در معنای عذاب اخروی به کار برده شده است.

يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُقْتَلُونَ ﴿۱۳﴾ ذُوقُوا فَتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ [ذاریات / ۱۳ و ۱۴]: روزی است که همین خراصان در آتش گذاخته می‌شوند و به ایشان گفته می‌شود بچشید آن عذابی را که می‌خواستید در آمدنش عجله کنید. وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتِنِي لِي وَلَا تَفْتِنِي اِلَّا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ [توبه / ۴۹]: و از ایشان کسی هست که می‌گوید دستوری ده مرا و به فتنه می‌فکن مرا. آگاه باشید که در فتنه افتادند و دوزخ گرد برآمده است به کافران.

فتنه به معنای اغفال، تفرقه‌افکنی و ایجاد نفاق

شاید این مورد بیشترین مطابقت را با معنای فتنه که در ذهن افراد متبادر می‌شود، داشته باشد. در آیاتی از قرآن، خداوند از فریب و اغفال عده‌ای توسط دیگران سخن می‌گوید که موجب ایجاد نفاق و تفرقه و فساد در جامعه می‌شود. در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت فتنه در این جایگاه از سوی پنج گروه القاء می‌شود:

۱. شیطان
يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكَ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكَ مِنَ الْجَنَّةِ [اعراف / ۲۷]: ای پسران آدم! شیطان فریبتان ندهد، چنانکه پدر و مادر شما را از بهشت بیرون کرد.

۲. منافقین
وَلَا وَضَعُوا خِلالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ [توبه / ۴۷]: و در میان شما به سرعت فتنه‌انگیزی (و ایجاد تفرقه و نفاق) می‌کردند.

«(خداوند) به مسلمانان اخطار می‌کند که مراقب باشید افرادی ضعیف‌الایمان در گوشه و کنار جمعیت شما وجود دارند که زود تحت تأثیر این گروه منافق قرار می‌گیرند.»^{۱۲}

۳. بدعت‌گذاران
وَ اخْذَرَهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا اَنْزَلَ اللهُ اِلَيْكَ

بندگان رخ می‌دهند و آشنایی با آن‌ها شاید به پیروزی در امتحانات و آزمایش‌های الهی بینجامد که در واقع «فتنه خداوندی» هستند و با حکمتی ویژه از خداوند سر زده‌اند.

در این مواردی که فتنه به معنای آزمایش در قرآن استعمال شده است، مورد جالب توجهی وجود دارد که در آن خداوند آب را فتنه معرفی می‌کند.

لَا سَقِينَاهُمْ مَاءً عَذْفًا ﴿۱۶﴾ لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ [جن / ۱۶ و ۱۷]: ما ایشان را آبی گوارا و زیاد می‌چشانیم تا در آن آزمایش‌شان کنیم.

فتنه به معنای شرک به خدا

در آیاتی خداوند فتنه را در مورد شرک مشرکین به کار برده است، آن‌جا که می‌فرماید: سَتَجِدُونَ اَخْرِيْنَ يَرْيدُونَ اَنْ يَأْمُنُوْكُمْ وَيَأْمُنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رَدُّوا اِلَى الْفِتْنَةِ اَرْكَبُوْا فِيْهَا [نساء / ۹۱]: چیزی نخواهد گذشت که به مردمی دیگر برمی‌خورید که می‌خواهند هم شما را از شر خود ایمن سازند و هم قوم خود را و هرگاه به سوی فتنه شرک دعوت می‌شوند، اجابت می‌کنند.

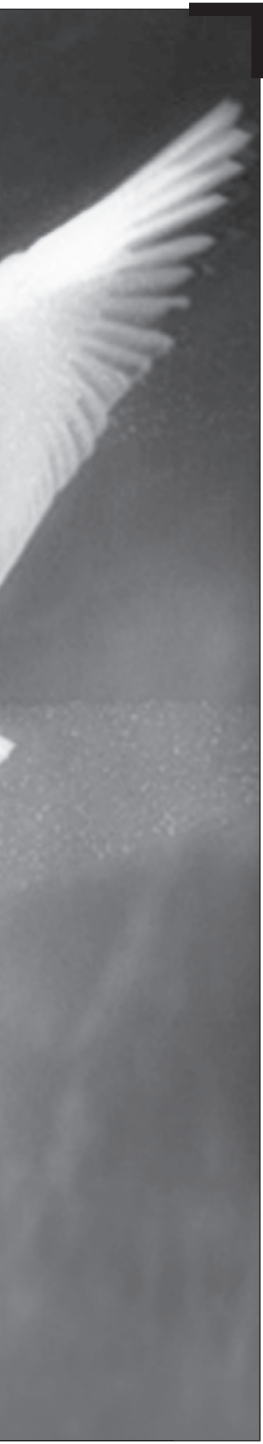
وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سئلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا [احزاب / ۱۴]: آنان چنان بودند که اگر دشمنان از اطراف و جوانب مدینه به آنان وارد می‌شدند و پیشنهاد بازگشت به سوی شرک به آن‌ها می‌کردند، می‌پذیرفتند.

فتنه به معنای بلا و مصیبت دنیوی

در برخی از آیات که فتنه معنای کاربردی آزمایش را دارد (و ذکر گردید)، برخی از مفسرین معنای بلا و مصیبت دنیوی را استنباط نموده‌اند، لذا برخی از موارد این بخش با فتنه به معنای آزمایش مشترک می‌باشد، چرا که اختلاف معنایی از دیدگاه مفسرین وجود دارد. در مجموع در مواردی معنای بلاهای دنیوی از واژه فتنه در قرآن استخراج می‌شود.

وَ حَسْبُوا اِلَّا تَكُوْنَ فِتْنَةً فَعَمُوا وَ صَمُّوا [مائده / ۷۱]: با این حال آنان گمان می‌کردند که بلا و مجازاتی دامنشان را نخواهد گرفت، لذا (از دیدن حقایق و شنیدن سخنان حق) نابینا و کر شدند.^{۱۳} وَإِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ اَنْقَلَبْ عَلٰى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ [حج / ۱۱]: اگر مصیبتی به آن‌ها برسد دگرگون می‌شوند و به کفر رو می‌آورند و به این ترتیب هم دنیا را از دست داده‌اند و هم آخرت را. فَلْيَحْذَرِ الَّذِيْنَ يَخَالِفُوْنَ عَنْ اَمْرِهٖ اَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ [نور / ۶۳]: کسانی که خلاف فرمان او می‌کنند، نترسند که بلیه یا عذابی دردناک به ایشان برسد.^{۱۴}

فَاِذَا اُوْدِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ [عنکبوت / ۱۰]: چون در مجاهدت‌های راه خدا آزار ببینند، آزار از مردم را چون عذاب خدا می‌دانند. در بیان این‌که در این مورد فتنه متضمن معنای بلا و رنج است، مؤلف مجمع‌البیان فرموده: «بنابر این بین عذاب مردم که فانی و پایان‌پذیر است و بین عذاب خداوند که دائمی و همیشگی است، هیچ فرق نگذارده؛ چون که تمیزش کم و قدرت بیان او اندک است. این‌که خداوند اذیت و آزار مردم را «فتنه» نامیده، به منظور مشقت

مؤلف مجمع‌البیان: این‌که خداوند اذیت و آزار مردم را «فتنه» نامیده، به منظور مشقت و رنج‌هایی است که در آن مشاهده می‌شود.

[مائده / ۴۹]؛ بر حذر باش که مبدا تو را از بعضی احکامی که خدا بر تو نازل کرده، منحرف سازند.

۴. شبهه گران

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ [آل عمران / ۷]؛ آنان که در دل‌هایشان انحراف است، تنها آیات متشابه را پیروی می‌کنند تا به این وسیله فتنه به پا کنند.

۵. ستمگران

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ [بروج / ۱۰]؛ محققاً این ستمگران و همه ستمگران روزگار هستند که مؤمنین و مؤمنات را گرفتار می‌کنند.^{۱۳}

آنچه تاکنون بیان گردید، معانی پنج‌گانه فتنه در قرآن شامل امتحان، عذاب، بلا، نفاق و شرک بود؛ اما آیاتی در قرآن به روشنی در مورد فتنه‌گران اخطار داده و حتی نحوه برخورد با ایشان را تبیین می‌نماید.

اخطار قرآن بر فساد انگیزی فتنه

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ [انفال / ۷۳]؛ و کسانی که کفر ورزیدند، بعضی‌شان اولیای بعضی دیگرند (اولیای همنند) و اگر آنچه قبلاً دستور دادیم انجام ندهید، فتنه‌ای در زمین و فساد بزرگ را به بار می‌آورد. علامه طباطبایی ذیل این آیه چنین فرمودند: «معلوم است که دوستی کفار که دشمن چنین جامعه‌ای هستند، موجب می‌شود افراد اجتماع با آنان خلط و آمیزش پیدا کنند و اخلاق و عقاید کفار در بین ایشان رخنه یابد و در نتیجه سیره و روش اسلامی که مبنایش حق است، به وسیله سیره و روش کفار که اساسش باطل و پیروی از هوی و در حقیقت پرستش شیطان است، از میان آنان رخت بر بندد. همچنان‌که در روزگار خود ملاحظه کردیم که چنین شد و صدق ادعای این آیه را به چشم خود دیدیم».^{۱۴}

فتنه؛ شدیدتر و بزرگ‌تر از قتل

در دو آیه، خداوند با تعابیری نسبتاً مشابه، از فتنه به عنوان شدیدتر و بزرگتر از قتل یاد می‌کند:
الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ [بقره / ۱۹۱]؛ فتنه آنان از کشتار شما شدیدتر است.
وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ [بقره / ۲۱۷]؛ فتنه جرمش از قتل بزرگ‌تر است.

در این دو آیه خداوند در مورد قتال مشرکین توسط مسلمانان در ماه حرام می‌گوید. آنچه مسلم است این‌که «کشتن مشرکان در ماه حرام اگرچه گناه است، ولی شرک و کفر آن‌ها به خدا و پیامبر مهم‌تر و شرّ و گنااهش بیشتر است. علت این‌که از شرک و کفر به فتنه تعبیر شده این است که کفر به هلاکت و بدبختی می‌کشاند و فتنه آن چیزی است که باعث بدبختی و هلاکت است».^{۱۵}

